

Віктор Ідзьо

«Трипільська цивілізація в Україні: характеристика розвитку та занепаду в контексті еволюції стародавнього світу у VI-II тисячоліттях до нашої ери».

Презентація до 60-літтю з дня народження (1960-2020рр.) у Львівській мерії.

26 жовтня 2020 року, в понеділок, в Інституті Східної Європи(ІСЕ) відбулось планове побговорення наукової праці директора Інституту Східної Європи доктора історичних наук, професора, академіка Віктора Ідзя «Трипільська цивілізація в Україні: характеристика розвитку та занепаду в контексті еволюції стародавнього світу у VI-II тисячоліттях до нашої ери».

В науковому обговоренні, для перевидання монографії, взяли участь вчені, завідувачі відділами, професори Кафедри українознавства, члени редакційної ради та редколегії наукового журналу «Українознавець» Інституту Східної Європи, гості: українські історики та краєзнавці...

До колективу звернувся директор Інституту Східної Європи, доктор історичних наук, професор, академік Віктор Ідзьо, який наголосив: «... Шановні друзі, викладачі, вчені, студенти! Дякую Вам за те, що взяли участь в обговоренні моєї наукової праці«Трипільська цивілізація в Україні: характеристика розвитку та занепаду в контексті еволюції стародавнього світу у VI-II тисячоліттях до нашої ери» яка рекомендується Вченою Радою Інституту Східної Європи до перевидання в 2021 році...»

Офіційний рецензент праці фахівець в галузі дослідження Трипільської цивілізації доктор філології, доцент, виконуючий обов'язки професора, завідувач відділу «Санскритології» ІСЕ Василь Хитрук, автор праці з дослідження Трипільської цивілізації «Золота булава» у своїй наданій рецензії наголосив: «...Наукова монографія директора Інституту Східної Європи доктора історичних наук, професора, віце-президента Академії Наук "Трипільська Цивілізація", академік АНВШ України, академіка МАЄ, лауреата премії ім. академіка І.П.Крип'якевича, лауреата Міжнародної премії ім. Данила Галицького Віктора Ідзя "Трипільська цивілізація в Україні: характеристика розвитку та занепаду в контексті еволюції стародавнього світу у VI-II тисячоліттях до нашої ери" вивчає проблему розвитку та занепаду Трипільської цивілізації в контексті еволюції та розвитку стародавнього світу у VI-II тисячоліттях до нашої ери. На глибоко-науковому фактичному матеріалі, наукових дослідженнях вчених, істориків, філологів, передусім археологів, відтворюються маловідомі, а то й призабуті сторінки історії в розвитку та занепаду Трипільської цивілізації в контексті еволюції та розвитку стародавнього світу в VI-II тисячоліттях до нашої ери. Окрім археологічних джерел, аналізу наукової літератури, відтворюється розвиток та занепад будівництва, живопису та релігійного світобачення населення Трипільської культури. Проаналізований науковий матеріал у праці "Трипільська цивілізація в Україні: характеристика розвитку та занепаду в контексті еволюції стародавнього світу у VI-II тисячоліттях до нашої ери" може послугувати джерельною базою у вивченні проєми розвитку та занепаду Трипільської культури в контексті еволюції стародавнього світу у VI-II тисячоліттях до нашої ери". Приємно, що автор праці «Трипільська цивілізація в Україні: характеристика розвитку та занепаду в контексті еволюції стародавнього світу у VI-II тисячоліттях до нашої ери» д.і.н., професор, академік Віктор Ідзьо, наголосив у висновок виступу доктор філології, доцент, виконуючий обов'язки професора, завідувач відділу «Санскритології» Василь Хитрук почерпнув джерельну археологічну базу праці з наукових «Експедицій Причорномор'я», а також з праць українських, польських, німецьких, російських, британських і американських дослідників «Трипільської цивілізації», в тому числі і з моєї наукової монографії «Золота Булава» на яку посилається...

Добре, що Вчена Рада рекомендує до видання моєї наукової монографії «Золота Булава» під грифом та рецензуванням вчених Інституту Східної Європи для отримання вченого звання «ПРОФЕСОР Інституту Східної Європи» - наголосив у висновок рецензії завідувач відділу «Санскритології» вчений Василь Хитрук...».

...Як наголосив автор обговорюваної праці, доктор історичних наук, професор, академік Віктор Ідзьо: « ... праця затверджена до Друку Вченою Радою Національного науково-дослідного інституту українознавства МОН України та Вченою Радою Інституту Східної Європи і рецензована визначними українським вченими-істориками та українознавцями. До часу перевидання наукової монографії ««Трипільська цивілізація в Україні: характеристика розвитку та

занепаду в контексті еволюції стародавнього світу у VI-II тисячоліттях до нашої ери» яка відбудеться вже в 2021 році мною напрацьовано:

I. Монографії:

- 1.Віктор Ідзьо. Релігійна культура Європи і зародження, становлення та розвиток християнства в Україні”. - Львів “Ліга - Прес”, 2007. - 317 с.
- 2.Віктор Ідзьо. Європейська релігійна культура та зародження, становлення і розвиток християнства на території України. Наукове видання. - Львів, Видавництво Університету «Львівський Ставропігійон», 2016р. - 546с.
- 3.Віктор Ідзьо. Зародження, становлення і розвиток Європейської Цивілізації та релігійної культури в басейні Чорного моря та на територіях прилягаючого Дністро-Дунайського міжріччя території України. Наукове видання. - Львів, «Видавництво Інституту Східної Європи», 2019р. - 218с.

II.Наукові брошури:

- 1.Віктор Ідзьо. Трипільська цивілізація в Україні: характеристика розвитку та упадку в контексті еволюції стародавнього світу в VI-II тисячолітті до нашої ери. - Івано-Франківськ ”Сімік”, 2011р. - 32с.
- 2.Віктор Ідзьо. Наукові дослідження на Львівщині. Наукове видання. - Львів, «Видавництво Інституту Східної Європи», 2019р. - 82с.
- 3.Віктор Ідзьо. Дослідження культури мисливців та рибалок Дністро-Дунайського міжріччя прилягаючого до басейну українського Причорномор’я X-VIII тисячоліть до нашої ери. Наукове видання. - Львів, «Видавництво Інституту Східної Європи», 2019р. - 42с.

III.Наукові статті:

- 1.Ідзьо В. Будівництво і живопис та релігійне світобачення Трипільської культури. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М., 2007. - Т.XIII.
- 2.Ідзьо В.С., Артюх В.С. Загальна характеристика розвитку Трипільської цивілізації в контексті кристалізації європейського стародавнього світу V - III тисячоліття до н.е.-Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М., 2003. - Т.VIII.
- 3.Ідзьо В.С., Артюх В.С. Пізньотрипільська культура на території України. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М., 2003. - Т.VIII.
- 4.В.Ідзьо.Трипільська культура на території України в контексті дослідження кристалізації української нації в VI-II тисячоліттях до нашої ери. Науковий Вісник Українського державного університету. - М., 2015. - Т.XX. - С.98-106.
- 5.Віктор Ідзьо. Релігійна культура гирла Дністро-Дунайського міжріччя басейну Чорного моря України в епоху Трипілля в контексті дослідження етногенезу релігійної культури та духовності та формування європейської спільноти а X-XVIII тис. до нашої ери. Науковий Вісник Українського державного університету. - М., 2016. - Т.XXI. - С.82-106.
- 6.Віктор Святославович Ідзьо. Особливості релігійного світосприйняття населення Карпато-Дністровського регіону. - Трипільська Цивілізація. - Науково-популярний журнал. - Київ, 2011. - №2. - С.5-10.
- 7.Віктор Святославович Ідзьо. Будівництво і живопис та релігійне світобачення Трипільської культури. - Трипільська Цивілізація. - Науково-практичний журнал. - Київ, 2012. - №3. - С.85-89.

З науковою працею “Трипільська цивілізація в Україні: характеристика розвитку та занеомжна познайомитися у Львівській національній науковій бібліотеці імені Василя Стефаника, на сайті Інституту Східної Європи - www.easterneurope.nethouse.ua та у мережі **ФСБУК**.

Нище подаємо для шанувальників творчості історика Віктора Ідзя в мережі **ФСБУК** 2 розділи наукової праці “Трипільська цивілізація в Україні: характеристика розвитку та занепаду в контексті еволюції стародавнього світу у VI-II тисячоліттях до нашої ери”до 60-ліття з дня народження (1960-2020 рр.) яка презентувалася у Львівській мерії...

Загальна характеристика розвитку Трипільської цивілізації в контексті крастилазації європейського стародавнього світу у VI-II тис. до н. е. ©

В VI-II тисячолітті до н.е. на території сучасної Європи, а також Близького та Середнього Сходу зароджуються та приходять в упадок найдавніші цивілізації. В одному з цих регіонів, зокрема на території України у VI тисячолітті до нашої ери, розвиваються більш продуктивні форми господарства та релігійні уявлення, які у II тисячолітті до нашої ери приходять в упадок і які відомі в історичній науці під назвою Трипільської культури(цивілізації)[1, с.149-150].

Археологічно засвідчено, що власне від регіонів рік Прута та Дністра до регіонів Подніпров'я та відчати Подоння розвивається орне землеробство та скотарство, вдосконалюються домашні промисли: гончарство, ткацтво та будівельна справа. З цього українського регіону, умовно названа згідно першого місця свого археологічного відкриття та дослідження археологом В.Хвойкою, Трипільська культура(цивілізація) в VI-II тисячоліттях починає поширюватися на Східне Причорномор'я, Балкани, та Північно-Західне Причорномор'я.

Отже свою назву "Трипільська культура" на території України вона отримала від місця, де була вперше відкрита на початку XX століття, біля с. Трипілья поблизу міста Києва[26, с.38-59].

Що стосується поширення Трипільської культури на схід, то локальні варіанти Трипілья сягають Закавказзя, та Південно-Західного Каспію[1, с.149-150].

Як засвідчують перші знахідки, Трипільська культура була поширена в енеоліті на території Правобережної України та Молдавії, а також в східній Румунії. Походження Трипільської культури, її етнічна приналежність, як її зародження та становлення до цього дня є дискусійним. Вчені XX століття (Т.Пассек та інші) вважали час її виникнення V-IV тисячоліття до нашої ери, вчені XXI століття(Т.Ткачук та інші) сьогодні вважають, згідно останніх археологічних досліджень, датують час виникнення Трипільської культури VII-VI тисячоліттями до н.е. При всіх розбіжностях датування, за проаналізованим археологічним матеріалом, можна наголосити, що Трипільська культура у VI-II тисячоліттях до до нашої ери розвинула: землеробство, скотарство, ремесла, які були підкріплені побутовою організацією праці та проживання. Слід наголосити, що у VI - II тисячоліттях до н.е. Трипільська культура поширює свій вплив з Заходу на Схід, водночас освоюючи метал та гончарну справу. Про це свідчать археологічні знахідки, тобто карбунський скарб мідних виробів в Молдавії, поселення поблизу сіл: Лука-Врублівецька, Ленківці, Солончени I, Флорешти, Бернашівка на Подністров'ї, а також Сабатинівка II, Олександрівка на Побужжі, де були знайдені залишки жител, багато предметів з рогу, кісток, каменюк, керамічного посуду, глиняних статуєток, переважно жіночих. Розвиваючись, Трипільська культура досягла вдосконалень в різних вищеозначених галузях, а також поширюється на більш значну територію, концентруючись на території між Дністром і Дніпром, де в майбутнього на новому витку історії, розпочався етногенез українського народу[6, с.251].

Вивчення пам'яток Трипільської культури почалось на початку XX століття. Першим її відкрив біля с.Трипілья археолог В.В.Хвойко. В подальшому її вивченням займались такі вчені, як С.Р.Штерн, М.Ф.Біляшевський, М.Я.Рудинський, Т.С.Пассек, С.С.Магурі, Є.Ю.Крічеський та багато інших. В Західному регіоні України першим відкрив та систематизував пам'ятки Трипільської культури на Тернопільщині в 30-х роках XX ст. О.Кандиба (Ольжич)[1, с.149-150].

Першим спробу хронологічно встановити розвиток Трипільської культури, по її етапах: ранній, середній та пізній, зробив В.В.Хвойко[26, с.23-25].

Слід наголосити, що найбільш точніше хронологію розвитку Трипільської культури в Україні було визначено в 40-50 роки XX століття археологом та істориком Т.С.Пассек, яка внаслідок сукупності археологічно досліджених пам'яток, зуміла виділити окремі локальні варіанти та їх регіональні особливості. По загальній характеристиці та особливості розвитку Трипільської культури, вона визначила три етапи: ранній, середній та пізній, ґрунтуючись на датуванні методом С-14, дослідниця прийшла до висновку, що Трипільська культура розвивалася на протязі V-III тис. до н.е. У XXI столітті вчений Т.Ткачук внаслідок археологічних досліджень прийшов до

висновку, що Трипільська культура бере початок свого розвитку з VII тисячоліття до нашої ери[15, с.14-17].

Слід наголосити, що вперше трипільські поселення, які згідно класифікації Т.С.Пасек слід віднести до раннього етапу, були виявлені в басейні Середнього Дністра та Південного Бугу М.Ф.Біляшівським поблизу с.Борисівка Вінницької області[3, с.36-42].

Дальше в першій чверті XX століття, дослідник С.С.Гамченко в 1913 році, поблизу села Саврань Одеської області, відкрив ранньо-трипільські старожитності[1, с. 151].

Слід наголосити, що найбільш виразний ранньо-трипільський комплекс дослідник С.С.Гамченко виявив в 1929 році в урочищі Попів-Город, поблизу с.Озеринці Могилів-Подільського району, на лівому березі Дністра[18, с.24-37; с.67-74].

В цей же час були досліджені біля 60 ранньо-трипільських пам'яток, які поширювались від східних відрогів румунських Карпат від басейну ріки Серет до басейну Південного Бугу до верхів'їв ріки Росі, а також від північної межі Причорномоських степів до верхньої течії Дністра та Південного Бугу. Слід наголосити, що ранньо-трипільські поселення були найкраще досліджені в регіоні середньої течії Дністра, в селах: Лука-Врублевецька[5, с.24-27], Ленківці[23, с.21-39], Солончени[13, с.37-42], Бернів, Лука, Голеркани[16, с.9-14].

Здебільшого трипільські поселення раннього часу розташовані на низьких ділянках, переважно мисах, над заплавних терасах. В таких умовах, наголошував археолог Б.О.Тимошук, знаходились трипільські поселення: Лука-Врублевецька, Брага, Солончени I на Дністрі, Ветелівка на Пруті[21, с. 78-83]. Поселення в с.Ленківці розташоване навпаки на правому високому березі Дністра на висоті 100 метрів над рівнем ріки. Деяко в інших топографічних умовах знаходяться ранньо-трипільські поселення в басейні Південного Бугу. Так пам'ятки Мабатинівка II, Гребенка розташовані на перших та другій терасах ріки[11, с.32-37].

Ранньо-трипільські старожитності були виявлені також на підвищених ділянках місцевостей поблизу сіл: Печора[22, с.14-19], Данилова Балка[20, с.13- 7], Олександрівка[1,с.151] та на ріці Кодима. Поки що важко встановити загальні риси планування, оскільки дана проблема слабо вивчена і потребує подальшого дослідження. Слід наголосити, що всі наявні старожитності ранньо-трипільської культури дають право наголошувати, що в її складанні значну роль відіграла культура лінійно-стрічкової кераміки. Не слід виключати також, що Трипільська культура і культура лінійно-стрічкової кераміки були різними, однак, знаходились в близьких територіальних і хронологічних контактах і підлягали взаємопроникненню[12, с.21- 5].

В ранній Трипільській культурі простежуються місцеві запозичені елементи. До місцевих традицій слід віднести велику роль мисливства та галузі господарства з якими пов'язані архаїчні прийоми обробки кременю. Старі місцеві традиції постійні також в формах і техніці домобудівництва, що зафіксовано в комплексах Трипілля на Київщині[1, с.165].

Елементи культури зазнали впливу з боку народів Балкан та Східного Причорномор'я. Саме звідси походить той потужний імпульс під впливом якого відбулась дуже швидка трансформація примітивного трипільського господарства на території України в економічно прогресивне землеробсько-скотарське господарство, відоме під назвою "господарство Трипілля". Під впливом цього прийшлого середземноморсько-балканського населення відбулися значні зміни в інших галузях діяльності цього народу. В нього почались вдосконалення керамічного виробництва, впровадження металургії та виникнення нових релігійних уявлень, які пов'язані з культом родючості. Формування Трипільської культури було дуже складним історичним процесом, який до сьогодні до кінця не вивчений. Однак згідно аналізу всіх наявних археологічних джерел, можна наголосити, що Трипільська культура сформувалася в результаті внутрішніх процесів суспільного розвитку в місцевому південно-східному європейському середовищі, на культурно-історичних традиціях, які пов'язані з традиціями Східного-Середземномор'я та Балкан. Така взаємодія, яка не виключала обмін населення та асиміляцію, сформувала ранньо-трипільські племена[1, с.149-150].

В результаті цих багатосторонніх і взаємопов'язаних процесів виникла в своєму матеріальному вигляді культура ранньо-трипільських племен. Носії цієї культури являли собою етнічні утворення з оформленим економічним укладом в основі якого лежало землеробство і при селищне скотарство при значній ролі в господарстві мисливства і збиральництва. Як засвідчують

археологічні джерела, ранні соціально-політичні інституції були побудовані на патріархально-родових відносинах. Кожне селище складалося з членів єдиного роду поділеного на великі патріархальні сім'ї. Приблизне число єдиного трипільського поселення не перевищувало 100-150 чоловік. Житла були, переважно, землянки та напівземлянки. Ранньо-трипільський час на території України цілком відповідає процесу, який відбувався в енеолітичній Європі[1, с.165].

В ранньому етапі існувало мистецтво, яке було пов'язане з релігійними віруваннями, про що свідчать знахідки глиняних скульптур та орнамент на посуді. Археологами знайдено також багато глиняних моделей жител, зооморфних та антропоморфних статуеток. Можна припустити, що це пов'язано з культом тварин та материнським культом. Заглиблений орнамент вірогідно відображує символи насіння, які свідчать про культ родючості. Поховання відоме тільки одне, на поселенні Лука-Врублевецька[6, с.251].

Відносно середнього етапу Трипільської культури (II пол. IV тис. до н.е. - поч. III тис. до н.е.), то слід наголосити, що в цей період відбуваються значні зміни. З'являються поселення, які укріплені валами та ровами, збільшується кількість населення і площа населених пунктів. Основним видом жител є глинобитні площадки, які послуговували основою великих будівель, деякі з котрих мали два поверхи. Такі пам'ятки відомі поблизу сіл Полинів-Яр, Солончени II, Жури, Петрени в Подністров'ї; Володимирівка, Шкарівка на Побужжі; Коломийщина II, Гребенів у Подніпров'ї. Збільшується кількість мідних виробів, з'являється росписна кераміка, змінюються форми статуеток. Якщо в ранньому етапі трипільці зображували жінку в сидячому положенні, то в середньому фігурки стоячі з округлою головою. Поряд з жіночими скульптурами є також чоловічі скульптурні зображення. В цей час поховання здійснюються в житлах під глинобитною площадкою, що видно за матеріалами археологічних досліджень в селах: Солончени II, Незвиско, Старий Орхей та інші[6, с.251].

Племена середнього етапу Трипільської культури займали величезний простір від Трансільванії до Дністра. В найбільший час розквіту трипільці будували великі поселення в яких проживали 600 - 700 чоловік. В деяких пунктах населення обраховується, тисячами осіб. Основною економікою було орне землеробство з перелоговою системою та розвиненим скотарством. Розвиваються також різні ремесла. Виникають гончарні центри де виготовлюють посуд для обміну. В цей час трипільські племена оволодівають складними прийомами обробки міді та її сплавів з сріблом, з'являється техніка лиття металу. Археологами знайдена велика кількість прикрас знярядь праці та зброї. Поселення середнього етапу Трипільля поширені в басейні верхньої та середньої терції Дністра, на ріках: Прут, Серет, Бистриця. Зокрема слід наголосити, що археологами було відкрито ряд пам'яток Трипільської культури (культура Кукутені), які тотожні з Трипільською культурою на Дніпрі. Історією їх вивчення та порівняльного аналізу пов'язано з іменами багатьох археологів, зокрема А.Кіркором, В.Пшебіславським, Г.Осовським, В.Хвойкою, Ф. Ласло[1, с.170].

В 30-40 роки XX ст. інтерес до трипільських пам'яток середнього Дністра, зокрема таких відомих поселень, як Кукутені, Аріушт, Верем'я, зростає, оскільки тут фіксуються особливості Трипільських культур на Дністрі, які є невідомими і до нині в інших регіонах де продивали трипільці. В зв'язку з цим в 50-60 роки XX ст. вчені зосередили всі свої основні польові дослідження по Трипільлю в басейні Дністра, де поряд з одношаровими поселеннями (Жури), виявились стратеграфічні багатшарові пам'ятки, такі як Полеванів Яр, Незвиско, Солончени II. Старожитність з цих Трипільських поселень відповідають аналогам з досліджень В.Хвойки поблизу сіл Трипільля, Гребені. Стратиграфічні пам'ятки на Дністрі, вважала археолог Т.С.Пассек, мають свої регіональні особливості. Систематизація цих пам'яток дозволяє хронологізувати їх по трьох регіонах: Подністров'я, Побужжя, Подніпров'я[15, с.21-16].

Дослідник Т.Г.Мовша виділив також локальні риси Трипільської культури на території України[14, с.11-17].

Дослідник К.К.Черниш вперше підійшла до вивчення локальних варіантів середнього Трипільля. На її думку в типах пам'яток середнього Трипільля вищезгаданих територій функціонували локальні варіанти, які до сьогодення часу залишалися невідомими, це пояснюється недостатністю польових досліджень в межиріччі Дністра і Пруту та Південного Бугу, а також відсутністю аналізу вже наявних матеріалів[24,с. 23-56].

За останні десятиріччя на території Подністров'я, Серету та Пруту відкриті великі групи трипільських старожитностей, які за етнографічними особливостями кераміки, знарядь праці поховано, типом жител, будівельних матеріалів, складають локально-хронологічний варіант Трипільської культури Подністров'я. Цей варіант відповідає певним племінним утворенням. В Подністров'ї виявлено три локальні підгрупи: одна в Верхній частині Дністра, дві в середній його течії. У Верхньому Подністров'ї серед пам'ятників розвиненого Трипільля є поселення Городнища, Городище, де досліджені напівземлянки, які перекриті площадками. На останніх, крім кухонного і канюльованого посуду та посуду з заглибленим орнаментом знайдена кераміка з розписами червоного та чорного кольорів дуже простих композицій. На поселенні знайдено багато типових для раннього Трипільля черпаків з антропоморфними ручками, наявна також зооморфна пластика. На думку В.П.Кравець, яка видала матеріали цієї колекції, поселення Городнища - Городище генетично пов'язане з більш пізніми пам'ятками, типу Незвиско[9, с.23-27].

Заключна фаза розвинутого Трипільля верхнього Подністров'я представлена верхнім шаром поселення в Незвиско де виявлені площадки з великим глинобитними печами до яких примикали ями вимощені глиною, столоподібні підвищення на кам'яних фундаментах, місця обробки кам'яних та кістяних знарядь. Кераміка здебільшого монохромна, в основному зроблена чорною фарбою, розписана спіралями. Розрізняються великі горщики, глечики, миски. Знайдено декілька металевих виробів виготовлених на поселенні з привізної мідної руди, а також предмети з мідно-срібних сплавів[19, с.8-4].

Між житлами відкрита керамічна майстерня та поховання з тілопокладенням. Дещо пізніше в цій локальній групі трипільських пам'яток є пам'ятки кадіївського типу, що відкриті в селах: Кадіївці, Бавки, Кудрінці, Китай-Город, Фредрівці (урочище Ліски), Дарабани 1, Каплівка 1, Голосково, Оселівка (урочище на Долинах), Патрінці, Крутобородінці та в інших[25, с.23-26].

Трипільські старожитності середнього етапу поширені також в районі Кам'яця - Подільського, на Буковині, та Молдові. Тут виявлений посуд з двокольорним розписом, який нанесений білою та чорною фарбою на червоний фон. Орнамент переважно у вигляді густої спіралі вкриває всю зовнішню округлотилю посудин[19, с.8-14].

Третя локальна група розташована нище по течії Дністра на території Молдови. До неї можна віднести поселення: Солончени II, Жури, Сороки (Пост), Флорешти (Заготзерно), Глинжени, Шипка, Олександрівка III. Для розглянутих тут пам'яток є типова кераміка з триколірним розписом виконаним червоною, чорною та білою фарбами на жовто-гарячому фоні. Малюнок складається із спіралей горизонтально розміщених вісімок, міандра та простих геометричних візерунків, які вкривають всю зовнішню, а іноді і внутрішню поверхню посудини[1, с.168-170].

Окрема група серед трипільських пам'яток розміщена в межиріччі Прута та Дністра. Вони поширюються поселеннями типу Петрени. Крім описаних локальних груп у Дністровському лівобережжі, в районі Могилів-Подільського та Кам'яця-Подільського виявлена ще одна група локальних поселень середнього типу, яка охоплює села: Деретово, Перекорінці, Нищий Олчедаїв, Глибівка, Котюжани, Петрівці та інші, де виявлені однорідні керамічні комплекси серед яких переважає посуд з заглибленим орнаментом[1, с.160-170].

Своєрідну і важливу групу пам'яток Середнього Дністра, що також належить до розвиненого періоду Трипільської культури, становлять кремінні майстерні, які зосереджені і багатьох пунктах Буковини та в районі Кам'яця-Подільського, зокрема в селах: Кринички, Ожеви, Полеванів Яр, Стара Ушиця, Тиремці та інших[4, с.46-52].

На Південному Бугі у розвинутому Трипільлі також можна виділити кілька локальних груп з відмінними етнографічними особливостями. Найбільш ранньою пам'яткою в Побужжі є поселення Сабатинівка 1, виявлений шляхом археологічних досліджень розписний посуд в якій, дуже схожий з розписним посудом, що виявлений в басейні ріки Дністра.Слід наголосити, що трипільські пам'ятки в Побужжі даліше Сабатинівки поки що не виявлені[7, с.29-37].

В середньому етапі Трипільської культури на Південному Бугі складаються дві локальні групи, одна з них представлена пам'ятками типу Володимирівка, друга типу П'янішківе[17, с.12-16].

На середньому Подніпров'ї в розвинутому Трипільлі складаються дві локальні групи пам'яток. Дослідниця Т.С.Пассек виділяє добре вивчені поселення типу: Щербанівка, Коломийщина II. До

них можна віднести пам'ятки виявлені в селах: Трипілля, Верем'я, Холеп'я, Гребені, на Дніпрі: Пилипче, Яблунівка на Росі. Топографія цих поселень їх планування, конструкція жител в загальних рисах подібна до пам'ятників виявлених в Побужжі[2, с.47-78].

В другій локальній групі пам'ятників типу "П'янешкове" переважає посуд з заглибленим врізним орнаментом у вигляді спіралі з широкою стрічкою, що складається з шести, семи смуг. Характерними формами є досить великі грушовидні посудини з вузьким горлом без шийки, часто прикрашені, як і ранньотрипільські з подвійними спіралями з зображенням змії. Є округлотілі посудини з високим лійчастим горлом, шоломовидні покритишки, біноклі з антропоморфними, стилізованими перемичками. Велику групу становить неонаментований посуд: горщики, глечики, конічні миски, на яких зображені стилізовані людські обличчя[26, с. 24-29].

Значна схожість матеріалів розвинутого Трипілля середнього Дніпра з відповідними матеріалами західних регіонів вказує на пряме переселення трипільських племен басейнів Дніпра та Південного Бугу на Подніпров'я. Можна наголосити, що дуже довго трипільське населення Подністров'я підтримувало культурні зв'язки з трипільськими племенами Побужжя. За таких обставин можна зробити хронологію переселення локальних груп середнього Трипілля на Побужжя та Подніпров'я, як і питання синхронізації їх між собою і сусідніми культурами епохи неоліта. Наведені аналогії дають підстави віднести пам'ятники середнього Трипілля до другої половини IV тис. до н. е. Ця дата певною мірою підтверджується даними визначення віку середньотрипільських пам'яток, за методом С-14, який дає всі старожитності цього часу III тис. 540 + - 80 років до н.е.[1, с.177].

Пізній етап Трипільської культури не зазнає помітних змін. На Дністрі та Побужжі пізньотрипільські пам'ятки мають схожість з більш ранніми з цього ж району. Наступна фаза розвитку Трипільської культури характеризується дуже помітними змінами в усіх сферах життя і побуту пізньотрипільських племен. В цей час в пошуках нових родючих земель та пасовищ ці племена освоюють нові території, тобто східну Волинь, обидва береги Подніпров'я, Південно - Західне Причорномор'я, де вступають в безпосередні контакти з населенням багатьох інших культур. В культурі пізньотрипільських племен дослідники виділяють декілька окремих територіально-хронологічних груп, або варіантів пізньотрипільської культури[10, с.13-16].

Слід наголосити, що в цей час пізньотрипільські племена набирають багато рис, які не притаманні попереднім етапам розвитку Трипільської культури, особливо на території віддаленій від корінних земель їх розміщення. У трипільців змінюється характер домобудування, зменшується виготовлення розписного посуду з відмудленої глини, змінюється орнамент, зникають деякі типи посудин, тобто: грушевидні амфори, конічні миски, біноклі[1, с.149 - 150].

За останні роки майже в усіх районах поширення пізнього Трипілля вдалось виявити пам'ятки, які показують як Трипільська культура переростає в своєрідні локальні утворення, які зафіксовані на середньому Дніпрі, верхньому та середньому Подністров'ї, а також на території Молдавії, східної Волині, Побужжя. Аналіз всіх цих трипільських пам'яток дає право говорити, що пізні Трипілля не раптовим актом втратило всі свої основні риси, а трансформувало їх в зв'язку з приходом племен нових культур, які ототожнюються археологами з розвитком нових продуктивних сил. Ці племена були більш прогресивніші в своєму розвитку за рахунок відкриття виробництва, обробки та виготовлення знарядь праці та зброї з металів, зокрема бронзи. За таких, архаїчний уклад Трипільської культури занепадає, оскільки він всеціло вливається в племінну систему більш сильнішого, могутнішого в організаційному та технічному плані, прийшлого етносу, який у продовж останніх століть, з початком залізного віку, асимілює Трипільську культуру. Слід наголосити, що обставини асиміляції Трипільської культури є найскладнішою проблемою трансформації пізнього Трипілля в нову бронзову епоху[10, с.13-16].

Наступною проблемою пізньотрипільської культури є питання її історичної долі, яке досі не знайшло свого історичного розв'язання. Можна лише висловити припущення, що досить уніфікований характер мають найбільш пізні трипільські пам'ятки, що може говорити, що в них проходила релігійна та політична консолідація, яка обумовлена появою в цей час і руху в їх сторону з північного сходу культури кулястих амфор. В цей же час зі сторони степу просувались на захід племена ямної культури, що дає підстави припускати, що трипільські племена зазнали

агресії, як з заходу так і з сходу. Згідно археологічних свідчень ці події відбувались на межі III - II тис. до н.е. [7, с.29-37].

Сукупність виявлених та проаналізованих сьогодні джерел ще не дають можливостей з'ясувати питання подальшої історичної долі всіх племен Трипільської культури. Дана проблема з урахуванням поглибленого вивчення історії та культури трипільських племен, доля яких по вище приведеним локальним варіантам була різною на усіх етапах їх розвитку, що потребує подальшого, а першу чергу археологічного дослідження [8, с.139-144].

Список використаних джерел та літератури:

1. Археологі УРСР. - К. "Наукова Думка", 1971. - Т. I.
2. Бібіков С.М., Шмаглій М.М. Трипільське поселення біля с.Гребні. Археологія. - К., 1964. - Т. XVI.
3. Біляшевський М. Борисівське городище. - Київ "ТКУ", 1926. - Т. I.
4. Бибииков С.Н. Древнейшие кремнёвые выработки в Среднем Поднестровье. - Sbornik Narodniho musea v Praze. - SV. XX. - Cis. 1-2, 1966.
5. Бибииков С.Н. Раннетрипольское поселение Лука-Врублевцевка на Днестре. МИА. - М.-Л., 1953. - №38.
6. Брей У., Трамп Д. Археологический словарь. - М., "Прогресс", 1990.
7. Добровольський А.В. Перше Саботинівське поселення. Археологія Прикарпаття. - К., 1952. - Т. IV.
8. Ідзьо В.С. Артюх В.С. Загальна характеристика розвитку Трипільської цивілізації в контексті кристалізації європейського стародавнього світу V-III тисячоліття до н.е. - Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М., 2003. - Т. VIII.
9. Кравець В.П. Раннетрипільське поселення Городниця на Дністрі. Наукові Записки ЄСН Інституту Суспільних Наук. - К., 1954. - Т. II.
10. Лагодовская Е.Ф. Трипольское поселение Сандраки в Винницкой области и некоторые вопросы позднего Триполья. Краткие Сообщения Института Археологии. - К., 1953а. - Вып. 2.
11. Макаревич М.Л. Середньбузька експедиція по дослідженню пам'яток Трипільської культури. Археологічні Пам'ятки УРСР (АП). - К., 1952. - Т. IV.
12. Маркевич В.И. Материаллы к карте неолитических памятников Пруто-Днестровья. Краткие Сообщения Одесского Государственного Археологического музея за 1962г. - Одесса, 1964.
13. Мовша Т.Г. Глинобитные жилища раннетрипольского поселения Солончены I. Известия Молдавского филиала АН СССР). - Кишинёв 1955. - №5(25).
14. Мовша Т.Г. К вопросу о трипольских погребениях с обрядом труположения. МИА ЮС СССР и РНР. - Кишинёв, 1969.
15. Пассек Т.С. Периодизация трипольских поселений. - МИА. - М. 1949. - №10.
16. Пассек Т.С. Раннеземледельческие (трипольские) племена Поднестровья. МИА. - №84. - М. 1961.
17. Пассек Т.С. Новые данные о познетрипольских поселениях на Днестре. Известия Молдавского филиала АН СССР). - Кишинёв 1955. - №5(25).
18. Рудинський М.Я. Поповгородський вияв культури мальованої кераміки. Антропологія. - К., 1930. - Т. III.
19. Рындина М.В. Анализ металлических изделий из трипольского слоя поселения у с.Незвиско. - МИА. - М. 1962. - №102.
20. Симонович Е.А. Раннетрипольское поселение у с.Данилова Балка. Краткие Сообщения Института Истории Материально Культуры (КСИИМК). - М., 1951. - Выпуск 39.
21. Тимошук Б.О. Археологічні пам'ятки села Василіва Чернівецької області. Археологія Прикарпаття. - К., 1992. - Т. III.
22. Черныш Е.К. Мнослойный памятник у с.Печёры на Южном Буге. Археологический Сборник Государственного Эрмитажа (АСГЭ). - Ленинград, 1951. - №1.
23. Чениш К.К. Ранньотрипільські поселення Ленківці на середньому Дністрі. - К., 1959.
24. Черныш Е.К. Ранньотрипільське поселення Ленківці на Дністрі. - К., 1959.
25. Черныш Е.К. К истории поселения энеолитического времени в среднем Поднестровье. - МИА, - М., 1962. - №102.

Віктор Газько

Трипільська цивілізація в Україні:
характеристика розвитку та занепаду
в контексті еволюції стародавнього світу
у VI-II тисячоліттях до н.е.

«Трипільська цивілізація в Україні: характеристика розвитку та занепаду в контексті еволюції стародавнього світу у VI-II тисячоліттях до нашої ери».©

Презентація до 60-літтю з дня народження (1960-2020рр.) у Львівській мерії.

26 жовтня 2020 року, в понеділок, в Інституті Східної Європи(ІСЕ) відбулось планове побговорення наукової праці директора Інституту Східної Європи доктора історичних наук, професора, академіка Віктора Ідзя «Трипільська цивілізація в Україні: характеристика розвитку та занепаду в контексті еволюції стародавнього світу у VI-II тисячоліттях до нашої ери».

В науковому обговоренні, для перевидання монографії, взяли участь вчені, завідувачі відділами, професори Кафедри українознавства, члени редакційної ради та редколегії наукового журналу «Українознавець» Інституту Східної Європи, гості: українські історики та краєзнавці...

До колективу звернувся директор Інституту Східної Європи, доктор історичних наук, професор, академік Віктор Ідзьо, який наголосив: «... Шановні друзі, викладачі, вчені, студенти! Дякую Вам за те, що взяли участь в обговоренні моєї наукової праці«Трипільська цивілізація в Україні: характеристика розвитку та занепаду в контексті еволюції стародавнього світу у VI-II тисячоліттях до нашої ери» яка рекомендується Вченою Радою Інституту Східної Європи до перевидання в 2021 році...»

Офіційний рецензент праці фахівець в галузі дослідження Трипільської цивілізації доктор філології, доцент, виконуючий обов'язки професора, завідувач відділу «Санскритології» ІСЕ Василь Хитрук, автор праці з дослідження Трипільської цивілізації «Золота булава» у своїй наданій рецензії наголосив: «...Наукова монографія директора Інституту Східної Європи доктора історичних наук, професора, віце-президента Академії Наук "Трипільська Цивілізація", академік АНВШ України, академіка МАС, лауреата премії ім. академіка І.П.Крип'якевича, лауреата Міжнародної премії ім. Данила Галицького Віктора Ідзя "Трипільська цивілізація в Україні: характеристика розвитку та занепаду в контексті еволюції стародавнього світу у VI-II тисячоліттях до нашої ери" вивчає проблему розвитку та занепаду Трипільської цивілізації в контексті еволюції та розвитку стародавнього світу у VI-II тисячоліттях до нашої ери. На глибоко-науковому фактичному матеріалі, наукових дослідженнях вчених, істориків, філологів, передусім археологів, відтворюються маловідомі, а то й призабуті сторінки історії в розвитку та занепаду Трипільської цивілізації в контексті еволюції та розвитку стародавнього світу у VI-II тисячоліттях до нашої ери. Окрім археологічних джерел, аналізу наукової літератури, відтворюється розвиток та занепад будівництва, живопису та релігійного світобачення населення Трипільської культури. Проаналізований науковий матеріал у праці "Трипільська цивілізація в Україні: характеристика розвитку та занепаду в контексті еволюції стародавнього світу у VI-II тисячоліттях до нашої ери" може послугувати джерельною базою у вивченні проблеми розвитку та занепаду Трипільської культури в контексті еволюції стародавнього світу у VI-II тисячоліттях до нашої ери". Приємно, що автор праці «Трипільська цивілізація в Україні: характеристика розвитку та занепаду в контексті еволюції стародавнього світу у VI-II тисячоліттях до нашої ери» д.і.н., професор, академік Віктор Ідзьо, наголосив у висновку виступу доктор філології, доцент, виконуючий обов'язки професора, завідувач відділу «Санскритології» Василь Хитрук почерпнув джерельну археологічну базу праці з наукових «Експедицій Причорномор'я», а також з праць українських, польських, німецьких, російських, британських і американських дослідників «Трипільської цивілізації», в тому числі і з моєї наукової монографії «Золота Булава» на яку посилається...

Добре, що Вчена Рада рекомендує до видання моєї наукової монографії «Золота Булава» під грифом та рецензуванням вчених Інституту Східної Європи для отримання вченого звання «ПРОФЕСОР Інституту Східної Європи» - наголосив у висновку рецензії завідувач відділу «Санскритології» вчений Василь Хитрук...».

...Як наголосив автор обговорюваної праці, доктор історичних наук, професор, академік Віктор Ідзьо: « ... праця затверджена до Друку Вченюю Радою Національного науково-дослідного інституту українознавства МОН України та Вченою Радою Інституту Східної Європи і рецензована визначними українським вченими-істориками та українознавцями. До часу

перевидання наукової монографії ««Трипільська цивілізація в Україні: характеристика розвитку та занепаду в контексті еволюції стародавнього світу у VI-II тисячоліттях до нашої ери» яка відбудеться вже в 2021 році мною напрацьовано:

I. Монографії:

- 1.Віктор Ідзьо. Релігійна культура Європи і зародження, становлення та розвиток християнства в Україні”. - Львів “Ліга - Прес”, 2007. - 317 с.
- 2.Віктор Ідзьо. Європейська релігійна культура та зародження, становлення і розвиток християнства на території України. Наукове видання. - Львів, Видавництво Університету «Львівський Ставропігон», 2016р. - 546с.
- 3.Віктор Ідзьо. Зародження, становлення і розвиток Європейської Цивілізації та релігійної культури в басейні Чорного моря та на територіях прилягаючого Дністро-Дунайського міжріччя території України. Наукове видання. - Львів, «Видавництво Інституту Східної Європи», 2019р. - 218с.

II.Наукові брошури:

- 1.Віктор Ідзьо. Трипільська цивілізація в Україні: характеристика розвитку та упадку в контексті еволюції стародавнього світу в VI-II тисячолітті до нашої ери. - Івано-Франківськ ”Сімик” , 2011р. - 32с.
- 2.Віктор Ідзьо. Наукові дослідження на Львівщині. Наукове видання. - Львів, «Видавництво Інституту Східної Європи», 2019р. - 82с.
- 3.Віктор Ідзьо. Дослідження культури мисливців та рибалок Дністро-Дунайського міжріччя прилягаючого до басейну українського Причорномор’я X-VIII тисячоліть до нашої ери. Наукове видання. - Львів, «Видавництво Інституту Східної Європи», 2019р. - 42с.

III.Наукові статті:

- 1.Ідзьо В. Будівництво і живопис та релігійне світобачення Трипільської культури. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М., 2007. - Т.XIII.
- 2.Ідзьо В.С., Артюх В.С. Загальна характеристика розвитку Трипільської цивілізації в контексті кристалізації європейського стародавнього світу V - III тисячоліття до н.е.-Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М., 2003. - Т.VIII.
- 3.Ідзьо В.С., Артюх В.С. Пізнотрипільська культура на території України. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М., 2003. - Т.VIII.
- 4.В.Ідзьо.Трипільська культура на території України в контексті дослідження кристалізації української нації в VI-II тисячоліттях до нашої ери. Науковий Вісник Українського державного університету. - М., 2015. - Т.XX. - С.98-106.
- 5.Віктор Ідзьо. Релігійна культура гирла Дністро-Дунайського міжріччя басейну Чорного моря України в епоху Трипілля в контексті дослідження етногенезу релігійної культури та духовності та формування європейської спільноти а X-XVIII тис. до нашої ери. Науковий Вісник Українського державного університету. - М., 2016. - Т.XXI. - С.82-106.
- 6.Віктор Святославович Ідзьо. Особливості релігійного світосприйняття населення Карпато-Дністровського регіону. - Трипільська Цивілізація. - Науково-популярний журнал. - Київ, 2011. - №2. - С.5-10.
- 7.Віктор Святославович Ідзьо. Будівництво і живопис та релігійне світобачення Трипільської культури. - Трипільська Цивілізація. - Науково-практичний журнал. - Київ, 2012. - №3. - С.85-89.

З науковою працею “Трипільська цивілізація в Україні: характеристика розвитку та занепожана познатиомитися у Львівській національній науковій бібліотеці імені Василя Стефаника, на сайті Інституту Східної Європи - www.easterneurope.nethouse.ua та у мережі ФСБУК.

Нище подаємо для шанувальників творчості історика Віктора Ідзя в мережі ФСБУК 2 розділи наукової праці “Трипільська цивілізація в Україні: характеристика розвитку та занепаду в контексті еволюції стародавнього світу у VI-II тисячоліттях до нашої ери”до 60-ліття з дня народження (1960-2020 рр.) яка презентувалася у Львівській мерії...

Розділ II. Пізнотрипільська культура на території України у III-II тисячоліттях до нашої ери. ©

Епоха пізнього Трипілья охоплює всю другу половину III тис. до н. е. Цю дату підтверджують також результати радіовуглецевого аналізу C-14 цих старожитностей. На початковій фазі пізнього Трипілья, як наголошувала археолог Т.С.Пассек, Трипільська культура зазнала значних змін в порівнянні з попередньою добою[7, с. 23-37; 42 - 58].

На Дніпрі археологічно досліджені пам'ятки типу Коломийщина I, які багато в чому нагадують поселення Щербанівку (Коломийщина II). В цей же час такі ж пам'ятки функціонували і в Побужжі, така ж картина вималюється і в Подністров'ї[8, с.21-24; с.27 - 29].

В пошуках нових родючих земель і пасовищ трипільці освоюють нові території: Східну Волинь, обидва берега Київського Подніпров'я, степові простори Північно-Західного Причорномор'я, безпосередньо вступають в контакти з носіями багатьох інших культур. У пізньому Трипільлі виділяються декілька окремих територіальних груп, які слід називати локальними варіантами цієї культури[6, с.5 - 11].

В культурі пізнотрипільських племен багато рис, притаманних попереднім етапам Трипілья, зникає. Пізнотрипільські старожитності набувають нових рис особливо на територіях віддалених від трипільських земель. Змінюється характер домобудування, різко зменшується процент розписного посуду. Зникають старі типи посуду: грушовидні амфори, конічні миски, біноклі, і з'являються невідомі раніше округлотілі амфорки з покриттями, напівсферичні миски, чаші. У південних трипільських племен з'являються кургани, цілком новий для Трипілья тип похованої, культової та астрономічної споруди. Особливості цієї культури були відкриті в комплексі пам'яток в Усатові під Одесою та поселеннях типу Городськ на Волині. Тоді ж було висловлено думку про зникнення Трипільської культури в пізньому етапі її функціонування[5, с. 21 - 24].

Однак вчені не могли повірити, що Трипільська культура миттєво припинила своє існування внаслідок наступу на них інших, більш розвиненіших в економічному та політичному плані, племен. Пізніше, з урахуванням тиску на трипільців ямною культурою із сходу, культури кулястих амфор із заходу, на території Трипільської культури постало змішане населення, яке носило значні риси цієї культури. Як західні так і східні змішані трипільські старожитності цього часу заставили вчених відновити дискусію по питанню вивчення локальних груп пізнотрипільських пам'яток[6, с.5 - 11].

Питання про характер і зміст пізнотрипільської культури до кінця не з'ясований, однак, на сьогоднішній день вчені прийшли до думки, що пам'ятки цього періоду генетично пов'язані з пам'ятками попередньої епохи Трипілья.

Однак, в пізньому Трипільлі внаслідок тиску на них різних народів Європи та Азії, роль яких в історії пізнотрипільської історії не достатньо вивчена, були створені периферійні чи локальні варіанти Трипільської культури, зокрема на Волині (Городськ), на Київщині (Софіївка), на Північно-Західному Причорномор'ї (Усатове). Всі ці окремі культури змішаного типу складають локальні варіанти і генетично пов'язуються з пізнім етапом трипільської культури[2, с.31-37; с.42 - 49].

Своєрідність пізнотрипільських пам'яток, їх духовна культура показує, як виникають своєрідні локальні пам'ятки в різних регіонах України. Власне з цього часу постає питання неввічання трипільських пам'яток, як на північному - заході, куди проникають племена кулястих-амфор, так і в степу куди на захід просуваються племена ямною культурою. Всі ці процеси, як засвідчує археологічна наука, відбуваються на межі III - II тис. до н.е.

Ці процеси обіймають всю лісостепову Правобережну Україну окрім середнього Подніпров'я де зберігається останній бастион трипільської культури, який потребує подальшого дослідження [6, с.5 - 11].

З другої сторони ми бачимо наступ ямної культури, яка пройшла все Північне - Причорномор'я і дійшла аж до Прута, про що свідчать археологічні матеріали усатівського варіанту Трипільської культури [4, с. 149 - 150].

Доля інших трипільських племен в зв'язку з наступом племен культури кулястих амфор з заходу і племен ямної культури зі сходу була різною, що підтверджують пам'ятники кошилевецького та каспівського типу в Подністров'ї, пам'ятники усатівського типу в Причорномор'ї, Молдавії, Попрутті та Нижньому Подністров'ї, та пам'ятки типу Коломийщина I, лукашівського типу на Подніпров'ї, зокрема київського, пам'ятки софіївського типу, городського типу в Східній Волині[9, s.23-27; s.45 - 49].

Таким чином досліджена та проаналізована проблема показує, що пізні Трипільля поступово зникається сусідніми західними та східними войовничими культурами, які дають можливість остаточно визначити дату кінця функціонування Трипільської культури - початок II тисячоліття до н.е.[1, с. 177 - 210].

Цю дату підтверджують дані радіовуглицевого аналізу C-14 . Власне з цього часу історична доля Трипільської культури стає менш прогнозованою і не можливою без поглибленого вивчення та з'ясування ролі окремих груп трипільських племен, доля яких в подальшому асиміляційному процесі була різною[3, с. 15 - 19; с.31- 39], що потребує подальшого, в першу чергу археологічного дослідження[4, с. 149 - 150].

Список використаних джерел та літератури:

- 1.Археологі УРСР. - К., "Наукова Думка", 1971. - Т.І.
- 2.Брюсов А.Я.Очерки по истории племён европейской части СССР в неолитическую эпоху. - М., 1952.
- 3.Захарук Ю.М. До питання про співвідношення і зв'язки між культурою лійчастого посуду та Трипільською культурою. - К., 1959. - МДАПВ. - Вип.2.
- 4.Ідзьо В.С., Артюх В.С. Пізньотрипільська культура на території України. Науковий Вісник Українського Історичного Клубу. - М., 2003. - Т.VIII.
- 5.Кричевский Е.Ю. О процессе исчезновения Трипольской культуры. - М. - Л.,1941. - МИА. - №2.
- 6.Лагодовская Е.Ф. Трипольское поселение Сандраки в Винницкой области и некоторые вопросы позднего Триполья. Краткие Сообщения Института Археологии. - К.,1953а. - Вып. 2.
- 7.Пассик Т.С. Переодизация трипольских поселений. - М., 1949. - МИА.- №10.
- 8.Пассек Т.С.Новые данные о познетрипольских поселениях на Днестре. Известия Молдавского филиала АН СССР. - Кишинёв, 1925. - №5(25).
- 9.Dumitrescu V.Originea si evolutia culturii Cucuteni. - Tripolie, 1963. - SCIV. - №1 - 2.

